

(*Bigé Jóska nyelve*)

Nem új lelemény, hogy az író a hőssel mondatja el a történetet, Apuleius óta már sokan éltek ezzel a formával. Néhány evezrednek e jól bevált gyakorlata szerint járt el Majtényi Mihály is a *Bigé Jóska házasságában* és az „ős Bigében”, a *Garabonciásban* is. A nyelvész számára különösen érdekes probléma ez, mert a feladata kettős: Bigé Jóska kifejezőképességét, szóhasználatát, mondatformáit kell izekre bontania anélkül, hogy szem elől tévesztené a hős mögött álló írói nyelvi jellemzőkészségét és művészi eszközeit. A bírálónak tudnia kell, hogy Bigé pongyolasága, argotja, nyelvi szabadosságai az írói ábrázolás tudatos eszközei közé tartoznak, s itt mindenféle purizmus meddő lenne, de másfelől áll meg kell vizsgálnia, hogy milyen eredményre jutott az író az ilyen ábrázolóeszközökkel. Másszóval a bírálónak le kell mondania arról, hogy nyelvhelyességi és grammatikai hibákra vadásszon s e helyett egyetemesebb, „irodalmibb” nézőpontból kell az előtte álló anyagra tekintenie. Persze a probléma ilyen megközelítése nem pusztán a nyelvészet számára hozhat eredményeket. A feladat itt vázolt felfogása magyarázza azt is, hogy vizsgálódásainkban a nyelvészetben látszólag kívül eső területekre is ki kell térnünk kölcsönkérve a lélektan vagy a szociológia módszertanát, hogy magyarázatot kapjunk egy-egy stílusjelenségre. Terméketlen filológus-eszmény és elhibázott törekvés lenne a Garabonciás nyelvi jelenségeinek és grammatikai sajátosságainak adatszerű számbavétele vagy lexikális felsorolása. Az író is ide tartozik s ezért arra is rá kell világítanunk, hogy milyen nyelvi élményeket hozott magával, milyen nyelvi forrásokból merített, ismeri-e eléggé azt a stílusréteget, amelyben hőse mozog, ahhoz, hogy hitelesen ábrázolhassa Bigé Jóska világát. Majtényi műveinek ismerője tudja, hogy Bigé Jóska vidám-szomorú életútjának két nagy szakasza van: a Garabonciásban megkezdett és a Bigé Jóska házasságában kiterelvényesülő élet. Ez az életút végső elágazásaival abba a pejác-s nadrágos, félcilinderes világba, abba a városzéli szegényszagú kislakásba nyúlik vissza, ahonnan a bank, a végrehajtó meg a tanár-páterek üzték el a hőst a kisember örök hányattatásai felé, zsebében a gimnázium negyedik osztályának megnevezhetetlen egzisztenciát nyújtó bizonyítványával. Ezúttal csak az első életszakasznak, a *Garabonciásnak* a nyelvével óhajtunk egy kissé elidőzni.

Bigé bizonytalan sorsa, kétes társadalmi hovatartozása, meghatározhatatlan szociális elhelyezkedése van dokumentálva beszédének kevert stílus-elemeivel, azzal az eklektikus szóhasználattal, amelyben — gyakran egyetlen gondolatban is — keveredik a városi argot a latinos-iskolás szerkezetekkel, a magosabb műveltség nyelvi elemei a falusias szóalakokkal, a hivatali bürokrácia kifejezőképessége a vaskos vidékiességekkel, a szónoki pátozás a familiáris izű közvetlenséggel, eloquentia a komázással. Mindezzel egy világkép nyelvi megfogalmazására vállalkozott az író szemléletmódot és gondolkodásformát mutat be, és egyben Bigé Jóska pályájának széles amplitudóját is jelzi.

A nyelvi sokféleség ellenére is a regénynek egységes a stíluskerete. Ezt az egységet a regény formája, az elsőszemélyű élményelmondás teremti meg. Az előadásnak jellemző vonása, hogy a regénynek majdnem minden szereplője (a lapszerkesztő, a falusi „cuculista”, az átvevő szenzá, a gabonás, a nyomdász) Bige szintaxisával beszél. A hangalaki és szókincsbeli eltérések ellenére is ott lappang a szövegben Bige élce és gondolatközlésének pajkos, laza, magyaráztkodó formája. Az író — úgy vesszük észre — nem is törekszik a nagyobb szintaktikai pontosságra, a hősét beszélteti s ez a beszéltetés csak így lehet hiteles. Álljon itt ennek illusztrálására néhány szövegpélda:

A vasutas: „Úgy nézzem rám, hogy csütörtök óta nem aludtam... Hát nehéz a szolgálat, igaz, de én nem a szolgálat miatt nem aludtam, hanem, mert disznótoron voltam csütörtökön, tennap meg Linka néninél ittunk, az a kocsmá, tudja, ott, az állomás mellett.” (21)

A lapszerkesztő: „Édes fiam, Bige Jóska, te, aki így, cigányul a betűhöz szegődöttél, akit megfűrt ez a furcsa hernyó — fogsz te még olyan táncot látni az igazságok körül, hogy belezöldülsz!” (130)

A komornyik: „(Az uraság) A gallérját is szemölcsre gombolná, mert van neki éppen az adámcsutkája alatt egy, arra gombolná, csak ne kelljen pléh-gombot venni, gallérgombot. Hát még a méltóságos asszony. Tudja...” (36)

A magtáros: „De a kutyaiszenit, orditok, valaki fogja azt a mázsát! Hát elugrik egy gyerek — a paraszt meg korholja: nem mész onnan, te gazember, nem mész attól a mázsától! Én felém meg: Gyerek, tudja, hát jádzik! Kérdem a tanyait, övé ez a sok gyerek körülötte? Hármát vállalt, de azt a negyediket — éppen amelyik a mázsát húzta — az nem az övé. Ördög tudja, hogy kié, mert már el is szelelt a nyitott magtárajtón keresztül.” (161)

A könyvelő: „— Holnap már a hitelezők tanácsa fog itten parancsnokolni, édes öcsém. Akik felfalták a Herschli Jakabot. A konzorcium meg a fekete-lelkű Erdős. Meg hogy lármázik majd a sok parasztgazda, aki nem kap majd pénzt a cádulára átadott legutóbbi fuvarokért, ajaj!” (87)

A nyelv függőleges tagolására, a kisvárosi és falusi társadalom egymásra helyezkedő rétegeinek nyelvi sajátosságaira kevés gondja van az írónak. Mindez azonban természetes magyarázatát leli abban, hogy az író és az olvasó közé egy harmadik személy ékelődik: Bige Jóska. Ez már eleve kizárja a nyelvi realizmust. Bőven kárpótol ezért bennünket egy másféle nyelvi realizmus: egy közel fél évszázados nyelvállapot és beszédforma rekonstruálása. A Bige beszédébe bebecsúszó latin szavak a szemvédő-igés szerkezetek, a világháborút megelőző évek korhangulatát idéző szavai, a megszólítások és a társadalmi érintkezés nyelvi formái, a mondat szerkezet enyhe archaizálása: ezek azok a nyelvi eszközök, amelyek sikeresen járulnak hozzá a korfestéshez. Bige Jóska így beszél iskolai élményeiről:

„Ergo — idézem a szót, ebül szerzett tudományom el ne múljon nyomtalanul — küldd be már egyszer az apádat, Bige Jóska, hogy őt minderről felvilágosítsuk.” (13)

„Az accusativus cum infinitivo vagy az ablativus absolutus rejtelseibe való mélyebb behatolás előtt mindig feltettem a kérdést magamnak: érdemes-e?” (12)

„Odakerültem én amellé a gyerek mellé, aki megkísérelte szeptemberben mezitláb lépni az osztályba, de kiűzték a pedellus által.” (21)

Ugyanezt a hatást éri el a latinos és németes formájú vagy a régies kiegészítő szavakkal, a divatjamúlt ruhadarabok nevével is:

„Akkor megjelent az ajtóban a keménykalap... többi tartozéka is, vagyis fényesremázolt topán és arraboruló pejács-nadrág.” (5)

„A falusi inas egy évig, másfél évig csak nyitáskor záráskor látja a műhelyt, az ofiszinát.” (28)

„S hogy ilyenkor a lábát is nekifeszíti a méltóságos asszony oldalának, nagyot rántva a *miderkorcon*? (34)

„Az ilyenből *szenzál* is lehetne.” (40)

„Az ember nem kopatja saját anzugja könyökét s jobb, ha fekete klottból készült *karoncot* hord.” (55)

„A kis prakszim majd átugrik hozzád, kérlek.” (57)

„Brontes nagy ember volt ennek a Lenkének az apja...” (77)

„... *dalárok* voltak ezek, ahogy ők szólították egymást: dalostestvérek.” (22)

„... *hiába* kínálta *cukkerival* a vendég, ő csak lamentált...” (110)

„... belibbent nem kisebb ember, mint lila *cingulusban* maga Ambrus főtitisztelendő úr...” (111)

„Az első nap letépték, amikor Srahol Dániel fűszeres újévkor a kalendáriumot özvegy Lestyánszkinének *megprezentálta*.” (132)

„S ha Tiking Ádamból kivesszük az irányát — mi marad benne?” (114)

Ilyen stílárius szerepe lehet a szenvedő igei szerkezetnek is:

„No akkor neki — szól és betelepedett megint a forgatható székbe, jelezve, hogy általam kíván megborotvtatni.” (47)

„Pogányság úgyis az a nagy csapás, ami a Herschli Jakab futásával és bukásával a szenzálokra méretett.” (92)

Valami századeleji levegőt árasztanak mondatallapotásai és tréfás szófüzései is:

„... Ő még emlékszik azokra az időkre, amikor a városi társadalom fojtott légkörét időről-időre villamos kisülésekkel tisztította meg a tiszteletré méltó sajtóorgánium, amelyről úgy hallotta, hogy ismét föltámadt.” (113)

„Miért nem kérték szegényházba való beutalásukat valamelyik karitatív egyesülés útján?” (123)

„Derék barátom, — harsogta — ez lenne a szentgyörgyi szépészeti intézet? A hevenyen megcsorbult szépség ápolására?” (44)

Egy rég elsüllyedt polgári világ emlékét eleveníti fel ezekkel a megszólításokkal:

„Na, tekintetes úr, magát miféle fuser adjusztálta így meg?” (45)

„De hiszen akkor *kegyed* a Herschli Jakab és társa...” (46)

„Ténsasszony” — úgy mondta mindig nénémnek — *ténsasszony*, hogy van?” (33)

„... várjunk csak *nagysádd*, nem úgy verik a cigányt...” (66)

„De, kérdem, hogy miért, amikor ezek is csak emberek, ugyebár *tiszelt* úr (7)

Van az írónak még egy hangulatkeltő eszköze: a névadás. Vegyük most szemügyre, milyen szerepük van a személyneveknek a Garabonciásban. A regény cselekménye a század első évtizedében, a felemás eredménnyel járó asszimiláció korában játszódik. A városok sokféle népelemből verbuvált lakossága nevében is idegen. A magyarság inkább falun, vidéken él. Ezek az állapotok természetesen a regény személyeinek nevében is tükröződnek. A városi polgár leginkább német, zsidó vagy szláv nevű, a falu embere magyar. A nevek másik sokkal jelentősebb funkciója a jellemfestés. Majtényi alakjai nevükben hordják jellemüket. Persze nem úgy, ahogy Eötvösnél s az úgynevezett irányregényekben, amelyekben a személynevek fogalmakat jelölnek pozitív vagy negatív jellemre utaló jelentéssel, hanem úgy, hogy hanghatásukkal hangulatot ébresztenek. A név hangzásának sugalmazó ereje sejteti a mögötte lapuló emberi tartalmat, vagy megindít egy asszociációs folyamatot, emlékeket idéz. Főalakjai nevének megválasztásában az a tudatos törekvése az írónak, hogy hangulatartalmukkal különleges, nem mindennapi voltukra hívja fel az olvasó figyelmét. Erre a tudatosságra mutat az is, hogy ő maga is szükségesnek tartja, néha megjegyzést fűzni személyeinek nevéhez:

„Szerbusz, Bali — köszöntötték, ami meglepett, mert akkortájt a hóhérnak, az állami ítéletvégrehajtónak volt ez a neve. De ő valóban Bali volt, Bali Ferdinánd Nyomdásziparos, aki nem tehetett róla, hogy olyan nevet viselt, mint a hóhér; nevezhették volna a hóhért Szabónak és Kovácsnak és ekkor mind az ország Szabója és Kovácsa tiltakozna? Ej, dehogyan tiltakozna.” (99)

Erdemes ezeket a neveket külön is, a szövegből kiragadva izlelgetni, így talán még erősebb akcentust kap hangulattartalmuk. Soroljunk fel néhány nevet a hozzájuk tartozó külső és belső tulajdonságokkal, kifejező mozdulatokkal, mondásukkal, szövegjellemzésükkel.

Bagoly úr, a végrehajtó („Még az újját is megnyálazta, úgy forgatta a sok írást...”)

Ambrus atya, a kövér tanár-páter („a szűk csigalépcsőn szuszogva mászta a fokokat”)

Kaáli Nagy Ármánd, diák, gentry-ivadék („az ugyebár, született vezetője népének.”)

Lojzi, Bige anyai nagybátyja („az kelt örök vándorútra, ma sem tudjuk, hol van.”)

Herschli Jakab, gabonás („Meg sem kérdezte az árát (a búzának) és már is tudta, hogy drága.”)

Menyhárt sógor, a borbély („két-három krajcárért csak túrja, beretválja, kopaszítja a fejeket.”)

Talpas Virág Dániel, a „cuculista” zsellér („Aki a gimnáziumnak lendül, már azok közül való, amékek tövist vernek a parasztembér körme alá.”)

Benedek, a komornyik úr, („Hosszúujjú fehér keze volt és puhán megszorította annak kezét, akit kézfogásra érdemesített.”)

Csujes Vendel, csósz, mezőrendőr („ólomlábú, nehézfülü... vigyázza és csószkódi a földeket.”)

nagyságos Ármánd úr, a szentgyörgyi uraság („a gallérját is szemölcsre gombolná, csak ne kelljen pléhgombot venni, gallér-gombot.”)

Drenyák Kristóf, járásbírói irodatiszt, („öreg hivatali kukac vagyok én”, „a kiadvány hitelül.”)

Weisz úr, a főkönyvelő („hatvan éves lesz te is egykor, mint a bibliai Weisz bácsik, szakállad nő és ott állsz majd sírva...”)

Szlavikovszkyné nagysád, kifőzdes („Ön, ugyebár, étkezni óhajt nálunk? -- szólt a finom hölgy és ráemelte azt a nyeles civktert-lornyont...”)

Kudlik Lenke, a mézesbábos lánya („olyan fölös gyerek volt, ez a vakarcs Lenke... művelt lány volt, két osztályt járt a zárdatestvéreknél...”)

Furdek Ferenc, főgimnáziumi igazgató, testes polgár („közismert irálya, ítélőképessége megfellebbezhetetlen még a polgármester előtt is.”)

Tiking Ádám, a nyiltterező telekügynök („... rengeteg csalárdság, ami vele, körülötte és általa megesett.”)

Bíró Mátyás, a hajdani bátorhangú szerkesztő („ott köhögte ki tüdejét a kórházi ágyon... százhatvannégy sajtópörrel szállt a sírba.”)

Lestyánszki Jánosné, lakásadó („amióta százforintost is látott már lakója tárcájában... életet és vért áldozna érte — melegvizet mindenestre...”)

Kolontai Abris, a Kengyelfutár garabonciás főszerkesztője („Az igazság nevében becsomagolom ezt a kis göncömet és egy vasuti jeggyel elintézem a dolgot, utánam a vízőn!”)

Bige Jóska, a hányt-vetett sorsú, igazságot kereső kisember, a regény hőse („De nekünk, embereknek — lám — örökké változtatni kell, hol ez, hol az — és akár hova jut az ember, megtudja, milyen nehéz...”)

S itt van még néhány név, a kevésbé jelentősebbek közül:

Mauerer, Hille — diákok, *Kukli mester* — falusi borbély, *Czöndör Jóska* — borbélyinas, *Gyura* — kondás, *Berkó Laji* — kuka gyerek, *Krizsán bácsi* —

magtáros, *Iboly* kisasszony — kacér tisztviselő, *Frédi* úr — bankkönyvelő, *Benjámín* — polgármester, *Pantus* — primás, *Trandali* — csavargó, *Pillár Ignác* — a vásári ponyvára készült véres történet hőse, *Mári Lina* — kocsmárosné, *Havelka*, *Verle*, *Vurglics* — nyilttéri nevek, *Andrics* — kalaposmester, *Srahol Dániel* — fűszeres.

Ezek a nevek, amellet, hogy tömör jellemzéstül szolgálnak, sikeresen járulnak hozzá a korfestéshez is.

Az írónak természetesen más módszerei is vannak arra, hogy ezt az emlékekben még eléggé eleven multat felidézze s összekapcsolja az elmondás jelenével. A személyes átélés hitelét növelik s a történetnek az élményszerűségét fokozzák azok az utalások, amelyekkel az ábrázolt világot az olvasóhoz közelebb viszi. Időbeli tájékozódásunkat is biztosabbá teszi azzal, hogy a jelenből, a olvasó korából tekint a regényben bemutatott események korába:

„Ebből is kitűnik, milyen szerény, magával elégedett ember voltam én *akkortájt*. Egy cseppet sem lázadó lélek.” (54)

„Kevesen szálltak *akkortájt* ennyi sok iskolával a bolybélműhelyek mélyére, borotváló minőségben, amikor oly sok területe kínálkozott az életpályáknak.” (48)

„Szervusz, *Bali* — köszöntötték, ami meglepett, mert *ekkortájt* a hóhérnak, az államj ítéletvégrehajtónak volt ez a neve.” (99)

Az elbeszélés elevenítését fokozza az olvasó tevőleges bevonása a történet bonyolításába. A hős a közönséghez fordul, — a görög dráma parabasisához hasonlóan —, tanácskozik vele, megbeszéli az eddigieket, kikéri a véleményét, stb. Figyeljük meg ezt is néhány szövegpéldán:

„Mondom, kedves olvasók három biblia is kevés lenne leírni mindazt, amit és ott Szentgyörgyön tapasztaltam... Azért is indítványozom, hagyjuk talán a sorrendet...”

Hagyjuk hát, mondom, a sorrendet s próbáljunk innen is, onnan is csipegetni egy fejezetrevalót két szentgyörgyi évemből...” (26—27)

„Hány oskolát jártál, hányat?”

— Négyet azt kerekén, — sietett megint helyettem a válasz, mire az idegen vendég, vagyis mi már tudjuk azt, hogy a Herschli Jakab és társa, hegyeset füttyentett.” (48)

„Mit gondolk, miért fűzött engem hajnalban oda a szekerek mellé a gazdám, vagyis a Herschli Jakab és társai?” (58)

„... Ó jaj, *Lenke*, nevetél is meg sirtál is a vállamon, *Kudlik* mézesbábos kis *Lenkéje*, amikor még reményeim voltak nálad...”

„Hát voltak? — kérdezed nyájas olvasó.” (78)

„Azóta meg is komolyodtál, *Józsi*, tán nem vagy olyan ugrifüles — vélné az olvasó. S lett-e belőled igazi szenzál ott a Herschli Jakab oldalán?” (84)

„Ne higgyék kérem, hogy az lettem én mindjárt, padonalvó...” (91)

„Hogy ők kicsodák, a titokzatoss kilencek, az ki fog derülni a további történetből, most elégedjünk meg azzal, hogy szállingózni kezdtek.” (99)

Itt még egy előadásbeli sajátságára kell felfigyelnünk. Már az előbbiekből is kitűnik, hogy *Majtényiből* hiányzik az epikus fegyelem, a regényíró tartózkodó tárgyilagossága. Az ő magatartása nem azé az íróé, aki a cselekménybe nem kíván beleavatkozni s nem akarja befolyásolni az olvasó ítéletét. *Majtényi* előadásstílusa nem az író, hanem a beszélő emberé. Itt, a *Garabonciásban* is ketten mesélnek, társalognak a harmadikkal, az olvasóval: *Majtényi* és *Bige*. A máshozszólás ingere áttör a regényben a műfajállította korlátokon s innen a stílus keresetlensége, meghittsége. A *Garabonciásban* az író és az olvasó hűvösebb viszonya helyet ad a beszélő és a hallgató melegebb közösségének:

„S csak *hallottad* volna akkor az öreg *Berkó Ferencet*, amint ostorral üzte ki házából örgebbik fiát, a megtévedtet...” (40)

„Mert nem olyan bitang jószág a zsák a magkereskedelemben, mint mondjuk nálatok, a ház körül.” (62)

„Nem voltak rokona sem a vőlegénynek, sem a menyasszonynak. Sem barátja, barátője az előbbieknak, sem koma, vőfény, vagy koszorús lány... még vendég sem, ha szorosan vesszük.

Hát akkor mi a fene voltál? — kérdezed tőlem joggal. — Mi vitt oda? Egyedül a lakói minőségem ebben a házban...” (70)

„Ezekben a zűrzavaros napokban vonuljunk csak kicsit az Ódor-utcába. — Miért oda? — kérditek csodálkozva, talán ott is valami nevezetességet jelölt ki az átpingált Kengyelfutár?” (128)

Ebből a viszonyból ered sajátos humora is. Az olvasó megfigyelhette, hogy ez a humor sem az író, hanem a beszélő emberé, aki mindig készen áll arra, hogy az élőbeszéd humoros alkalmait, a beszédhelyzet kínálta komikumot kiaknázza. Az élőbeszéd szavainak rendje, hangzása, helycseréje, helyzeti energiája, szabadabb társulása, a hangosan folyó beszéd elipszisei, logikai lázasága, hevenyészettsége, vázlatossága a nyelvi humornak sokféle lehetőségét kínálja.

Egyik sajátos forma a gondolat logikus fűzésének hiánya, a cselekménysor kihagyásos elmondása:

„Te csak beretválj, gyerek. Ilyet még úgyse láttam, négyoskolás borbélyt!... Hát én megtettem, megberetváltam a bírót; a tapaszt a sógor tette rá.” (28)
 „... van aztán olyan nyiltér, amely egyenesen a bírósághoz megy, aktamellékletnek.” (114)

A logikai képtelenség:

„De a gyerek csak egyre, hogy járna ő is (gimnáziumba). Nyomában meg ott lépked a kisebbik, — ezek majdnem ikrek, — jövőre az is járna már persze!” (14)

A beszélő vagy a megszólított személyéhez nem illő stílus:

„(Bige a lakájhoz): „Ha már itt leledzik, komornyik úr... Mondjon ítéletet a kastély meg a falu dolgáról... Szóljon már, hiszen szavai koncát alig lesi a néném.” (34)

Apró, csip-csup dolgok elmondása vagy leírása komoly hangon:

„A jegyző meg a bíró borotválása birtokába juttatja a borbélyt a közgazgatás híreinek és tudnivalóinak” (32)

„Reményem azonban, hogy ágyam lesz ismét és otthonom, olyan távoli — hiszen már holnap van megint, vasárnap és mámoros mind a Drenyák, melyik lesz kegyes hétfő vagy kedd előtt visszaállítani eredeti albérlői állapotomat?” (72)

Fontos, komoly dolgok előadása köznapi nyelven, komolytalannul.

„Maga micsoda? — kérdezte tőlem később rámfüggesztve tekintetét. Most mondjam neki, hogy eddig gabonaszennzál, de olyan aljas ember, aki még a csödtömögnek sem kell és akit az úri társadalom már az esedékes fizetség hatodik napján, lakattal és más formában kiközösített?

— Én Fater?? Én vagyok, akinek eltörött a szekere rúdja. S most se hajts ki, se trüccs ki, ez vagyok éppen.” (91)

„Teregetem, csak egyre teregetem ezt az én három szomorú évemet Nagy-Károlyházán, akkortól, hogy kiesett a csecs a számból, vagyis a szenzáli jólét.” (91)

Az inverzióval (szokatlan szórenddel) elért humoros hatás:

„... többi lakója a kastélynak szakállatlan volt, asszony meg gyerek.” (32)

A stílusparódia, a hivatalos nyelv gúnyolása:

„A tartalmi lényeg — ahogy ezt Drenyák úr mondta — a kétféle iroda közötti különbségben abban a tiszteletben áll, amely az íróasztalokat körüllegli.” (57)

Igen gyakran előforduló formula, — mondjuk meg mindjárt azt is, hogy egy kissé modoros, gépiessé vált nevetettő formula — az, hogy (leginkább közbevetett mellékmondat) helyrebillent egy téves irányba induló gondolatsort: „Arrébb meg, egészen hátul, gyerekek sivalkodott éppen mint a kishúgom. S akárhogy nem szerettem otthon a sírását, mármint a kishugomét, most édesbűs muzsika volt ez nékem...” (18)

„Aztán alighogy kilépett a műhelyből — már mint a bíró, a „nemcsinyáljuk” párt feje — olyan hatalmasat csapott a fejemre — már mint a sógor — hogy maga is megsajnálta.” (27)

„Másnap egy kihúzható asztalt találtam a szobában, amelynek térfogata — már mint a szobáé — számomra immáron negyedére csökkent.” (71)

„Az is szép, gyönyörű — mesélte ábrándos szemmel a kis Lenke, miközben én csöndesen az orromat fintorítottam, mert a fejem is belefájdult — nem ugyan a mesébe, mert az gyönyörű volt — csak az áfonya és szirup elkeveredő szagába...” (83)

„A hatalmas ember füstölgő kerti lugas közepén fogadott — ő eresztett bodor füstfelhőket nem a lugas.” (53)

„Csak intett:

— Szúrjad, fiam!

És én előrántottam belsőkabátomból egy odakészített furcsa gyilkot. Kerek volt, mint egy cső, oldalán lyuk volt és beledőftem. Nem a parasztba, hanem valamelyik zsákba...” (160)

Majtényi stílusa hangulatkeltő jelzőkben igen gazdag:

„A klarinétos csak úgy menekült meg hasonló sorstól, hogy hirtelenlábú volt...” (76)

„Ezt súgta előérzetem, hogy hallgattam a sovány mérges asszonyt... az ő konok szavajárásával... a szavam mégis gyenge e nagykaratú asszony előtt.” (102)

És kedvtelve hallják hangjának szárnyalását a zekés birtokosok, akiket egy sovány, fekete káplán vezetett ide...” (118)

„Kicsit csodálatos úgyszólván egy olyan ember kúfogzott lelke, mint ezé a Kolumbiai Abrisé.” (120)

„...megcsinálja az egészet a Furdek meg a tanári kar, minek ide a sok koszos apostol?” (123)

„Mert volt ezeknek a Berkőéknak sok gyerekük, köztük egy lingár mihaszna.” (39)

Egyéni, játékos szóalkotásait, összetételeit és szóalakításait sikerrel építi bele stílusrendszerébe. Ime néhány mutatóba:

„Hát te hol lófrálsz, te duplafenekű, te.” (11)

„S vidáman heherészett az osztály...” (12)

„Út ott egy nőd, aki kosarát ölében tartva...” (18)

„Aztán maga melyik mesterségre menne? — cserfeskedtem tovább.” (19)

„Vagyis a borbélyda — ha azt keresi, — igazítottam helyre...” (44)

„Tyúkok, kitett öregagy, mángorló és sokféle szerszám szomszédságában esik meg a szépezet.” (37)

„...ilyen balga gondolat keménylett meg bennem.” (43)

„Tán ez a bürggyilkos itt a házam mellett...” (42)

„Ebből is azt kulcsoltam, hogy mérhetetlen hiúság lakik minden halandóban...” (49)

„Ha szólok egy szót, ez a hóborgó ember megfog a nyakamnál...” (54)

„A lóról leszedték az istrángot és odaállították a járdához közel... — ott elmélkedett a derék húzóállat egész délelőtt...” (58)

„S ekkor rámreccsent egy hang onnan a kályha felől.” (63)

„A Marci most rekedt és nem tud beszélni! — cserfelt vissza a cöfös kislány.” (83)

„... hátul az odúban Guszti és társai szedik *morgadozva* a leírt sorokat...” (117)

Stílusélénkítő alakzatai között külön kell megemlítenünk találó hasonlatait, szóláshasonlatait és metaforikus kifejezéseit, amelyek az író szemléletmódjára is igen jellemzőek. Soroljunk fel néhányat:

„A szélső zsák, az utolsó, egész a saroglyában nem a hasán feküdt, hanem állt peckesen, szája legyűrve, mint a strimfli az úrigyereken...” (59)

„Maguknál is olyan vastag a hold ilyenkor augusztusban? Mint egy díjnyertes, kihizlalt koca, úgy görög az égen, rövid lábát nem látni, amellyel viszi hizlalt testét, nyugati irányba; reggelre aztán lebukik, betereli gazdája az égi akolba.” (120)

„... ez azt jelentené, hogy lopja a papírost, a betűt és rohanni kellene a hatósághoz azonnal. Mert akkor pénze van neki és honnan? A fizetéséből? Azt a Guszti szombattól, hétfőig maradéktalanul elkölte és az előleg úgy kell neki, mint a virágnak a harmat. S ha Gusztinak nem kell hétfőn reggel harmat, akkor valami nagy, nagy baj van körülötte...” (107)

„... az ablak sokszor nem nagyobb a misekönyvnél.” (37)

„... amikor nevetett, kicsit káposztáskertben járt a jobbszeme...” (78)

„Az istentelen lingárt ő sem bánta, csak hadd űzze ki az apja ostorral, hisz úgy sem fog az papucsban meghalni.” (40)

„Az úrfélék... hamisak és a gazdagok pártján vannak, mégha kódísák, akkor is, hát ezt fejed meg valami mondással, te már tán tanultad is, hogy miért.” (30)

„Komoly nagy dolog az a férfielemek szépészete. Olyan szerződés, amelyben még a kondás Gyura is parancsnok lehet, pedig ő mindenki keze-lába.” (30)

„Egész gyűjteményt lehet összeállítani azokból a mondatokból, amelyekkel Bige válságos perceiben önmagát aposztrofálja.”

„Mikor az igazgató övkkeres, kemény tekintete rámvillant, mindjárt tudtam: József, veled baj van!” (9)

„Két öcsém lemaradt csakhamar és még integettem jódarabig, csak akkor láttam, hogy bizony, Józsi, te hiába integetsz, téged elragadott a gőzmozdony új éltele.” (18)

„S korboltam is akkor magam; ugyancsak nagy marha vagy te, Bige Jóska, amikor ott az a sok kocma és kifőzde a piactéren, hogy tenéked ilyen finom helyre kellett éppen jönnöd...” (65)

„Hogy falja magát az emberiség a szenzálók világában is — szóltam önmagamhoz. — Menj innen Józsi, fuss innen jó messzire, mert még itt ragadsz...” (87)

„... mindnek van mestersége, végül mégis; mestersége, munkája, életcélja, csak neked nincs Bige Jóska, te szalajtott, neked nincs éppen...” (99)

„... idéztem szavait, meg a kilenc csókot is homlokomon, mégis voltak pillanatok, amikor az egész dolog vékony cérnaszálon függött. Nem adok két percet, Józsi és repülni fogsz.” (105)

A hallgatókhoz forduló eleven beszéd hatását kelti a mutatónévmások nyomatékösítő használata. A végérvényesen megformált, írásbafoglalt beszédnek keményebb a szövése, itt viszont az író, mintha nem lenne biztos abban, hogy megértették-e szavait, ismételi, nyomatékossal mutat rá még egyszer a kimondott szóra:

„Nem tudtam kibeszélni a fejből, hogy ezt még nem tanultuk, ezt a rejtélyt; talán a felsőbb iskolások, azok tanulják a hatodikban vagy a nyolcadikban, azok.” (30)

„Nohát ez a Csujes Vendel, ez köpött leginkább a juhászokra.” (41)

„Dehát erről egyik sem beszél, csak a szemük sarkából a huncutkodás, az árulja el...” (62)

„A Weisz bácsi, az sohasem beszél velem közvetlenül...” (64)

„Azt hittem, talán fáj neki és mellbaja van, akkor láttam csak, hogy az inge helyét tapogatja, mert az nem volt neki: inge.” (90)

„Itt még siratták Bíró Mátyást, sőt a régi Kolontai Ábrist, azt is siratták.” (116)

„Az évszám persze, hogy 1912, az nem látszott.” (132)

Ugyancsak a hallgatóközönséget feltételezi az a hanyagabb nyelvkezelés, az a szabad előadásforma is, amellyel az író átkalandozik más személy gondolataiba s így a kötetlen folyóbeszéd hangulatát idézi fel.

„Ment a hír hamar a faluban, hogy a Menyhárt borbélynak új inasa van. Sógora talán vagy mije, rokongyerek. Városból jött, éppen hozzánk ipart tanulni. Már borotvál is.” (28)

„Sikerem mégsem volt velem, mert a Virágnak is nevezett öreg Talpas legyintve fogadta a hírt. Ezt ő már hallotta, ez az ő dolga, az uraságé, ha önmagára zsongori. De láttam volna, amikor a nagyságos úr a húszkrajcáros nap számbér körül verekszik, ajaj, az pedig a *mi dolgunk*, a szegénysége...” (36)

„S mehet szószatyárkodni két öcsém a szomszédba, hogy *idesüss*, te Kuszli, máma a végrehajtó járt nálunk és minket is lefoglalt. És tudd meg mostantól, ha elakarai fenekelni minket az apánk, engedélyt kell kérni neki magától a főgimnáziumtól!” (11)

A szórakozottságon néha az író is rajtakapja magát; „Hogy eltévelygett a tollam.” De megmondja azt is, honnan ered hősének ez a beszédmódja: ... velem így volt, és ott lettem bőbeszédű, a borbélyszágon, ott tanultam a csip-csup dolgot is apróra megrágni, megbeszélni. Jól megrágni mindent, szavakkal. Kis dolgokról esett mindig a szó, de a kis dologból lesz mindég a nagy.” Ezek az önjellemzésnek is beillő kitételek fényt derítettek nemcsak a nyelvi szerkesztésnek, hanem az egész regény kompozíciójának jellegére is. Többször rámutattunk már arra, hogy Majtényi előadása nem az író, hanem a beszélő emberé. Ezért is tartjuk igen szerencsésnek a Garabonciás formaválasztását, mert ez felel meg leginkább Majtényi írói hajlamainak és természetének. A beszélő, anekdotázó embert nem kötik szerkesztési elvek, nem fékezi a formai gondosság igénye. Egyedül a hallgatók figyelmét akarja lekötni, szabadon tér ki mellékutakra, nem gátolják az írás szilárdabb arhitekturájának követelményei, mert a mesemondás felszabadult, ihletett perceiben a beszédre nagyobbra a gondja, mint az arányok problémájára. Ezt a lazaságot nemcsak akkor érezzük, ha egészében vizsgáljuk a regényt, megvan ez a fejezetekben is, (pl. „Az elveszett és meglelt paradicsom.”) Ennek következménye az alakok rajzának vázlatossága, a lelki történések töredezettsége, a mese szövetének szakadozottsága is.

Ezzel a viszonyal (az írónak a közönséghez való viszonyával) magyarázunk a regény stíluségyenlenségeit is. A bevezetőben már utaltunk arra, hogy keveredik Majtényi stílusában „az eloquentia a komázással.” Megállapítottuk azt is, hogy az író ezzel a nyelvi formával szemléletmódot mutat be, Bige életútjának nagy kanyarait, kilengéseit és heterogén világát is érzékelteti. A beszélő embernek nincsenek olyan komoly stíláriis aggályai, mint az „egyetlen lehetséges” kifejezésen töprengő írónak, ezért bővebb az alkalma az stílusformáknak a hőst jellemző szabad váltogatására. Már eddig is láttuk, hogy nyilatkozik meg Majtényi eleven nyelvtéremtő ösztöne a sajátos fűszerű szókapcsolásokban, a fogalmak bizarr társításaiiban, az ellentétes stílusértékű és funkciójú kifejezések meglepő párhuzamaiban. Hasonló eredményre jut azzal, hogy a köznapis beszéd igénytelen nyelvhasználatát gyakran váltja hangulati értékű szerint homlokegyenest ellenkező stílusnemekkel. Az ellentétes nemű stíluselemeknek szinte ritmikus hatást keltő váltogatásában ismerünk Majtényi prózájának egyik legsajátosabb jegyére. Figyeljük ezt meg néhány szöveg-példán:

„Vagy csak én képelem így? Nem tudom, de nagyon égett az arcom, hogy végre lelkem kétségei között ilyen szavak is latbaestek, amelyek engem a magasabb, új életpálya felé irányítottak. Mert eddig csak anyám levelei tették ezt — ő, aki nagyobb dologra szánt, ő pujgatott szüntelenül: hagyjad ott a koszos falut, néked mégis nagyobb sorsot adhat még az élet.” (49)

„S úgy gondolta, hogy én, aki az ellenség táborából érkezem, talán tudok valamit szándékukról erre az éjszakára... Hogy tán meghallottam valami elejtett szóból, ki melyik részén legeltet a határnak s hogy készül valami bitangság a legeltetés körül. Szívesen felhasznált volna spiclinek s talán azért traktált olyan háttorzongató történetekkel, hogy szívem gyűlöletét a juhászok ellen hangolja. S hogy bekapjam végre a horgot és legyek az ő segítője a juhászok elleni harcban...” (42)

Sokszor úgy tűnik, hogy ezzel a beszédvezetéssel az író a pillanatnyi stílusötletnek áldoz. Van azonban ennek a nyelvi szerkesztésnek egy mélyebb, lélektani indítéka is. Az olvasó láthatta, hogy Bige Jóska lelki portréjából hiányzik az érzékenyülés, a szentimentális ellágyulás. (A Garabonciás műfajilag: „Vidám regény.”) A garabonciás természet, akiben Lojzának, a világcsavargó nagybácsinak a vére öröklődött, nem lehet passzív, tépelődő, magabeszálló, wertheri lélek. Ha pillanatokra átsuhan is benne a sorstól való félelem vagy a kétségbeesés érzése, a következő percben megint talpon van, hiába vetett gáncsot neki az élet. A regény főalakjának ilyen megkomponálása teszi indokolttá azt a stílusformát, amelyben a helyenként patétikus, komoly hangszerelésű, ünnepélyesebb beszédet meg-megtöri a bigejóskás élc, a bizarr hasonlat, vagy a hős önmaga ellen forduló enyhe ironiája. Az ellentétes érzelmi tartalmak nyelvi megoldásainak egészen kifinomult eszközeiben látjuk tehát az író stílusának egyik legegényibb vonását. Különösen jellemzően mutatják ezt az alábbi részletek:

„S igaz, hogy ma ehetetlen volt az ebéd, de ez attól van, hogy a Szlavikovszky úr elszedte mind a pénzt az asszonyoktól és ismeretlen irányba távozott vele. Úgyhogy ők kénytelenek mócsingot hozatni, kérem és hervadt fűzelék-félet, mert hitelbe csak ilyet adnak: ezért cukor sem jutott a tészára. Mindegy az, csak fel a fejjel, lesz ez még jobban is. Úgy lehet azonban, hogy lesz még rosszabbul is, akkor pedig annál inkább gyakoroljuk magunkban a türelem és lemondás alázatát...” (68)

„Azok voltak életem nehéz napjai, amikor megtudtam, hogy tönkrement a Herschli Jakab és társai. Hogy elvesztette nevét, mert felfelta őt a piac, meg a csödtömeg. Pedig akkor olyan volt még az életem, mint a ragyogó piros alma, amelyet a fereg belülről kezdett ki: emelt fejjel kanalaztam a levest Szlavikovszkyné konyháján, akire végül is nem tartozik, vagyonbukott-e a gazdám vagy sem.” (87)

Mindez persze elméleti leszűrése annak, ami az írónál talán nem is tudatos elv és teória kérdése, hanem a stílusérzék dolga, noha a nyelvi tudatosság minden írói alkotásban nagyobb szerephez jut, mint ahogy azt maguk az írók vallják.

Nem lennének tárgyilagosak, ha nem beszélünk az író nyelvének néhány szépségfoltjáról is. Nincsenek és nem is lehetnek ugyan nyelvi vagy stílusnormák, de néhány alapvető nyelvhelyességi elvhez mégis ragaszkodnunk kell. A Garabonciás nyelvi bírálójának azonban, mint már mondtuk, nagyon óvatosnak kell lennie a nyelvhelyesség dolgában, mert a pongyolással, a nyelvhibával az író itt gyakran egy-egy színt vagy vonást tesz fel hőse arcképére. Mégis beszélünk kell ezekről is.

Nem tartjuk a Bige stílusával egy keretbe tartozónak a tájnyelvi alapok szerepeltetését. Feltűnő, hogy Bige beszédében mindössze kétszer fordul elő tájnyelvi változat amikor saját magát idézi („ugyi” és „engöm”) Majtényi nem

híve a kelme-szerű népiességnek sem szóban sem ejtésben; népi alakjainak beszédében is elvéve fordul elő tájszó, legfeljebb népies fonetikájú változatokkal találkozunk. („gyüttem, jádzik, aszondja, lopik, nénő, amékek, stb.”) Ezért tartjuk Bige szájából kirivóknak ezeket.

Nem hisszük azt sem, hogy az írónak a nyelvi jellemzéshez szüksége van az ilyen pongyolaságokra: „...nem merek a tanárok elé lépni, mert nem fizettük a tandíjat a Jóska miatt sem.” (14), vagy: „Piszkos kis lapátos-gőzös volt, piaci népekkel.” (95), vagy „Most kizárja szépen az ajtót — hopp — megcsavarja a villany fülét itt balról...” (121) — Az igekötő módosító jelentése nélkül furcsának és a nyelvszokást sértőnek találjuk a tárgyatlan igék tárgyas ragozását: „Ketten is panaszoják a Rigót, azt a nagy veres embert...” (19) vagy: „Csujes Vendel vigyázza és csőszkődi a földeket...” (42) — Szórendi vétséget is találunk, főleg az „is” használatában: „...de nékem nagyon hallgass volt a nevem ott a Menyhárték tiszta szobájában, ha néném is volt a gazdasszony.” (33) vagy: „Mert engem, a kuckóban alvó albérlőt, ha semmibe is vett a házigazdám...” (74) — Egyik szóláshasonlatának képzavara is bántó: „...jóeszű gyerek ez hallja, felvágta ennek nyelvét a szarka.” (48)

Mindezek csak apró szereplők a Garabonciás nyelvén s nem befolyásolnak bennünket abban a véleményünkben, hogy Majtényi a vajdasági magyar próza egyik legbiztosabb stilusérzékű, legizmosabb nyelvű írója. Majtényi Garabonciása új nyelvi ízeket hozott irodalmunkba és ezért a gazdagodásért készek vagyunk feledni a regény kompozíciójának gyöngéit is. A Garabonciás kiválóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Gulliver és a Don Quijote sorsára jutott: ifjúsági regénnyé „süllyedt”.